

גאולה ותשובה

1. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף צז עמוד ב-דף צח עמוד א

אמר רב: כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים. ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד באבלו. כתנאי, רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין. אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה - אין נגאלין? אלא, הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב. תניא אידך: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, שנאמר שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם. אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו, חנם נמכרתם - בעבודה זרה, ולא בכסף תגאלו - לא בתשובה ומעשים טובים. אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: והלא כבר נאמר שובו אלי ואשובה אליכם. אמר ליה רבי יהושע: והלא כבר נאמר כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון. אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר בשובה ונחת תושעון! אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר: והלא כבר נאמר כה אמר ה' גאל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו. אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב. אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה וגוי'. ושחק רבי אליעזר. ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגוי'.

2. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת תענית פרק א הלכה א

דרי' ליעזר מחלפה שיטתיה דרי' יהושע דאיתפלגון רבי ליעזר אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין לעולם שנאמר [ישעי' ל טו] בשובה ונחת תושעון אמר לו רבי יהושע וכי אם יעמוד ישראל ולא יעשו תשובה אין נגאלין לעולם אמר לו ר"א הקדוש ברוך הוא מעמיד עליהן מלך קשה כהמן ומיד הן עושין תשובה והן נגאלין מ"ט [ירמ' ל ז] ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע אמר לו רבי יהושע והא כתיב [ישעי' נב ג] חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו. מה עבד לה ר' ליעזר. תשובה כמה דאת אמר [משלי ז כ] צרור הכסף לקח בידו וגוי' אמר לו ר' יהושע והא כתיב [ישעי' ס כב] אני ה' בעתה אחישנה. מה עבד לה ר' ליעזר. תשובה כמה דאת אמר [דברים י יב] ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגוי'. רבי אחא בשם ר"י בן לוי אם זכיתם אחישנה ואם לאו בעתה כיון שאמר לו ר' יהושע [דניאל יב ז] וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה איסתלק ר' ליעזר.

מה ההבדל בין הבבלי לבין הירושלמי?
- מדוע שתק רבי אליעזר? האם אין לו מה לענות?

3. הלכות תשובה לרמב"ם פ"א הלכות ד-ז

ד. אל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה אין הדבר כן אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם ולא עוד אלא ששכרו הרבה שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצורם יותר מהם.
ה. כל הנביאים כולן צוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שנאמר והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגוי' ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך וגוי'.
ו. גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך ונאמר ולא שבתם עדי נאם ה' ונאמר אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב כלומר אם תחזור בתשובה בי תדבק התשובה מקרבת את הרחוקים אמש היה זה שנאוי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד וכן אתה מוצא שבלשון שהקדוש ברוך הוא מרחיק החוטאים בה מקרב את השבים בין יחיד בין רבים שנאמר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי ונאמר ביכניהו ברשעתו כתוב את האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני וגוי' וכיון ששב בגלותו נאמר בזרובבל בנו ביום ההוא נאם ה' צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה' ושמתיך כחותם..
ז. כמה מעולה מעלת התשובה אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל שנאמר עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם צועק ואינו נענה שנאמר כי תרבו תפלה וגוי' ועושה מצות וטורפין אותן בפניו שנאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי מי גם בכם ויסגר דלתים וגוי' והיום הוא מודבק בשכינה שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם צועק ונענה מיד שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה ועושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה שנאמר כי כבר רצה האלהים את מעשיך ולא עוד אלא שמתאווים להם שנאמר וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות..

כמו מי פסק הרמב"ם? האם זה מתאים לכללי הפסיקה? היעזר במקורות הבאים.

4. תלמוד בבלי מסכת יומא דף פו עמוד ב

אמר רבי יונתן: גדולה תשובה (שמקרבת) + מסורת השי"ס: [שמביאה] + את הגאולה, שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב.

5. הרמ"ע מפאנו - יונת אלם פרק ק':

עוד מצאנו בגמ' פעמים רבות דרב כהנא ורב אשי מקשו ליה ושתיק רב והשתא מבעי לך לאודועי דבכלהו דוכתי טעמא רבא ומסתברא הייל לרב בסתרי תורה למימרא דלא כוותיהו ואע"ג דשתק להו בקהל עם משום כבשים. ללבושך אפשר דהדר פריק להו בלחישא.

6. שם משמואל שמות פרשת ויקהל

הנה ר"א ור"י פלגי אי בתשרי נברא העולם או בניסן, ובודאי שניהם אמת ואו"י דא"ת. דהנה כמו שיש עולם וסדר טבעי כ"כ יש עולם וסדר הנסים, ועיין בהקדמה לספר גבורות ה' למהר"ל. וא"כ בודאי עולם הנסים נברא בניסן ועולם הטבע בתשרי. וע"כ ישראל שכל מציאותם היא דרך נס, שהרי לפי הוראת המזל אברהם אינו מוליד ולא ה"ל כלל יצחק בעולם, ואף גם אחר הווייתו פרחו נשמתו בעת העקידה וחזרה נשמתו אליו כעין תחיית המתים, וע"כ בפסח נולד יצחק לכ"ע, ע"כ מונין החדשים מניסן, ולא מנה בו אדה"ר שהוא מעולם הטבע, וע"כ למלכי ישראל שכחם למעלה מהטבע מעולם הנסים מונין מניסן, ומלכי אוה"ע מתשרי.

7. שם משמאל מועדים ראש השנה שנה תרעב

והנה ר' אליעזר מתלמידי ב"ש שהם מעולם המחשבה אזיל בתר המחשבה, וידוע דב"ש שרשם במדת הדין ומרומז בגמ' (שבת ל"א) דחפו באמת הבנין שבידו שהוא צמצום כידוע, ור' יהושע שרשו בחסד אזיל בתר המעשה. ויש לומר שמהות התנאים האלה מרומזת בשמותיהם, כי לפי זכרוננו בביאור השמות הנרדפים שבין עוזר ומושיע, שעוזר ענינו שהנעזר עושה בעצמו ובא חברו ועזר לו, והוא כענין (שמות כ"ג) עזב תעזוב עמו שאמרו חכז"ל (ב"מ ל"ב א) הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק פטור שנאמר עמו, והשם תשועה היא אפילו שהנושע אינו עושה כלום, וכענין שנאמר (שמות י"ד) ויושע ה' ביום ההוא הנאמר בקריעת ים סוף, שישראל מעצמם לא עשו כלום ובזוה"ק (ח"ב מ"ז ב) ואתם תחרישון לא תתערו מלה. והנה במי שעושה מעצמו והשם ית' עזר לו, זה יש לו מקום אפי' במדת הדין, כי כן מדת הדין נותנת שהרי (סוכה נ"ב ב) אלמלא הקדוש ברוך הוא שעוזר לו אינו יכול לו, ולא לשוא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, אבל תשועה שהנושע אינו עושה כלום ואעפ"כ השייך מושיע לו זהו חסד גמור. ולפי"ז שמות התנאים האלה הם לפי מהותם:

כיצד מבארים דברי ה"ש משמאל" את מחלוקת ר"א ור"י בענין גאולה ותשובה? היעזר במקורות הבאים.

8. מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו פסוק ו

וכן מצינו באנשי מגדל שנתת להן ארכא שמא יעשו תשובה [ולא עשו שנא'] ויאמר יי' הן עם אחד וגומי' (שם יא ו) אין עתה אלא תשובה [שנא' ועתה יש' מה] יי' אלהיך

9. תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף יז עמוד א

והתנאי: אמרו עליו על ר"א בן דורדיא, שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה. פעם אחת שמע שיש זונה אחת בכרכי הים והיתה נוטלת כס דנירין בשכרה, נטל כס דנירין והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הרגל דבר הפיחה, אמרה: כשם שהפיחה זו אינה חוזרת למקומה, כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה. הלך וישב בין שני הרים וגבעות, אמר: הרים וגבעות בקשו עלי רחמים, אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: כי ההרים ימוש והגבעות תמוטינה. אמר: שמים וארץ בקשו עלי רחמים, אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה. אמר: חמה ולבנה בקשו עלי רחמים, אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: וחפרה הלבנה ובושה החמה. אמר: כוכבים ומזלות בקשו עלי רחמים, אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: ונמקו כל צבא השמים. אמר: אין הדבר תלוי אלא בי, הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו. יצתה בת קול ואמרה: ר"א בן דורדיא מזומן לחיי העולם הבא. [והא הכא בעבירה הוה ומית!] התם נמי, כיון דאביק בה טובא כמינות דמיא. בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים, ויש קונה עולמו בשעה אחת. ואמר רבי: לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן, אלא שקורין אותן רבי.

10. לשם שבו ואחלמה-הקדמות ושערי-שער ו' פ"ט

וכן שם בסנהדרין צ"ז סע"ב בפלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע ואמר ר' יהושע חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו לא בתשובה ומעשים טובים (ויש שם בגמרא שלפנינו ט"ס וחילוף מדברי ר"א לדברי ר"י וכמו שמוכח שם בברייתא השניה שהובא שם בסמוך תניא אידך כו' וכנ"י והגירסא הנכונה בברייתא הקודמת שם הוא כמ"ש בירושלמי תענית דף ב' ע"ב ע"ש) ושקלו וטרו בזה ר"א ור"י ולבסוף שתק ר"א וכמו שמבואר שם והרי הודה ר"א ג"כ לר"י שהגאולה העתידה אינו תלוי בתשובה ומעשים טובים כלל. וכן כתב הרמב"ן בפי' האזינו שהבטחת גאולה העתידה אין בה תנאי בתשובה ועבודה אלא שהיא מובטח לבוא עכ"פ ע"ש. ומה שנמצא בכמה אגדות שתלוי בתשובה. הנה הוא ע"פ מה שאמרו שם בסנהדרין קי"א א' כי אחד מעיר מזכה כל העיר כולה ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה כולה. וכן הוא מבואר במדרש הנעלם בזוהר חדש פ' נח סמוך לסופו שאמר שם ר' אליעזר בפירוש כי הגם שהכל תלוי בתשובה אך אי יחזרון בתשובה אפי' חדא כנישתא בזכותם יתכנס כל גלותא ע"ש ובאמת הרי ישנם כמה צדיקים בכל דור ודור עכ"פ. ל"ו צדיקי דמקבלי אפי' שכינה. (ובתיקונים תיקון כ"א נ"א א' מבואר כי הם ע"ב ל"ו בארץ ישראל ל"ו בחו"ל ומשמע שם כי הם נסתרים כי הם במדרגת לב ע"ש) מ"ה צדיקים שבהם מתקיים העולם וכנ"ל פ"ח. והרי אינו חסר העולם מכמה צדיקים בכל דור אשר בזכותם יבוא הגאולה לכל ישראל כולם אפי' כשיהיו רובם חייב וכנ"י. וכן מורה כמה פסוקים ביחזקאל ל"ו ל"ז ומבואר שם כמעט בפירוש. שהגאולה האחרונה אינו תלוי בתשובה ומעשים טובים כלל והיא בטוחה לבוא עכ"פ. מה גם כי הרי האיש לבוש הבדים שהוא המלאך גבריאל (עי' ב"ר פ' כ"א ס"ה ה') בא בשבועה בחי העולם כי למועד מועדים וחצי כו' וכמ"ש בדניאל י"ב. ואם שהיה קץ הגאולה תלוי בתשובה הרי לא שייך שבועה על זה כי תשובה תלוי בבחירה. והוא באמת הראיה אחרונה שמביא ר' יהושע לדבריו והוא ראיה שאין עליה תשובה. וכן נאמר ג"כ חבקוק ב' ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר. ומה שאמר לא יכזב ולא יאחר הכוונה מבואר שלא יהיה שום עיכוב דבר וכשיגיע עת הקץ הנה יבא עכ"פ בין אם יהיו זכאי או חייב. והרי לנו מ"כ"י כי הגאולה העתידה אינו תלוי בזכות ומעשים כלל.

11. אורות ישראל פרק ב' פסקה א'

א. כנסת ישראל מיוסדת היא כולה על בסיס של המוסר האלהי העליון. ע"כ כל התנשאות מוסרית הנמצאת באישיה הפרטיים מוסיפה לה כח. ולהפך נפילת מוסר, וכל רשע, לפי ערך הכיעור והרע שבתוכו, כך היא מחלשת את כחה ואת היחש שיש ליחידה אל כללותה. לכן דוקא תשועת ישראל תלויה היא בתשובה. בההטבה המוסרית במעשה, ברגש ובשכל, ולא כן תשועת עם אחר.

12. אורות התשובה פרק י"ז פסקה ב'

כשרוצים באמת לשוב, אע"פ שמעוכבים בשביל כמה מניעות, כמו מחמת בלבול דעת או מחמת חלישות כח או מחמת אי-יכולת לתקן דברים שהם נוגעים בין אדם לחברו, אע"פ שהעכוב הוא גדול מאד והלב מוכרח להיות נשבר מפני ידיעת גדל החובה המוטלת על האדם לתקן את כל פגמיו, באופן היותר טוב והיותר שלם, מ"מ כיון שהרצון לשוב בתשובה הוא אמיץ, אע"פ שאין בכחו עדיין לסלק את כל המניעות, צריכים לקבל את ההארה הזאת של התשובה בתור תוכן המטהר והמקדש עד שלא יזוז, מפני העכובים של אי השלמת התשובה, מכל רוממות ומכל עליה רוחנית שהיא ראויה לו, ע"פ קדושת הנשמה וצביונה הקדוש. וכשם שזה הוא כלל ידול אצל היחיד, ככה הוא אצל הצבור בכללותו. הארת התשובה ישנה בישראל. התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה, באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בברור גמור בבטויה של תורה: יושבת עד ד' אלהיך"י "כי תשוב אל ה' אלהיך". התשובה היא תשובה פנימית, אלא שהיא מכוסה בהרבה מסכים חוצצים - ואין כח שום עכוב ומניעת השלמה לעכב את האור העליון מהופיע עלינו.